

İttihat Terakki ve Atatürk

Alaattin Uca

Konya, Palet Yayınları 2020, 414 sayfa, ISBN:978-625-7057-21-9

Erol AKCAN*

Alaattin Uca'yı akademi dünyası Bahaettin Şakir üzerine yaptığı bir doktora teziyle tanıdı. Bu çalışmanın yayımlandıktan sonra bazı eleştirilere tabi tutulduğunu hatırlıyorum. Yine aynı ismin, akademi tarihine “Albayrak Faciası” olarak geçen ve Murat Bardakçı'nın kamuoyuna ifşa ettiği bir projenin içerisinde adının geçtiğini anımsıyorum. Alaattin Uca, bu kez “Doçent” unvanıyla ve yeni bir çalışmayla tekrar huzurlarımızda⁴. Aradan geçen zaman zarfında Uca'nın unvanındaki değişim maalesef tarihçiliğine yansımamıştır. “İttihat Terakki ve Atatürk” ibaresinin kırmızı renkle yazıldığı ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinin yer aldığı gösterişli bir kapak fotoğrafıyla okuyucunun önüne getirilen bu eser, benim açımdan tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Bu hayal kırıklığının sebeplerini aşağıda ele almaya çalışacağım.

*Doç.Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edirne. erolakcan@trakya.edu.tr.

Cemil Meriç, bir vecizesinde “Önsözleri atlayanlar yaratıcıya karşı saygı duymayanlardır; yaratıcıya, yani insana” der. Ben de bu vecizeden hareketle Uca’nın çalışmasını ele almaya önsözden başlayacağım. Önsöz’de okuyucuya yapılan ilk uyarı, bu çalışma boyunca Mustafa Kemal Atatürk’ten, hayatının her evresinde “Atatürk” olarak bahsedileceğidir. Bu bir şartla, basit bir yöntem tercihidir: Yazar’ın kaynakları değerlendirirken ve eserini kaleme alırken Atatürk’ün hayatının her evresinde “Atatürk” olmadığının bilincinde olması gerekirken, bunun bilincinde değildir. Eserin birinci bölümü okunduğunda bu bariz bir şekilde görülmektedir.

Okuyucunun önsözden öğrendiği bir başka bilgi, bu çalışmanın “Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü” tarafından desteklenen bir projenin mahsulü olduğudur. Bu bilgi benim açımdan ayrıca önemlidir. Bu vesileyle bir noktaya işaret etmekte yarar görüyorum. Kendisi de eski bir akademisyen olan eski bir başbakan zamanında getirilen teşvik yönetmeliğiyle memleketimizin pek çok üniversitesinde meslektaşlarımın proje ve yayın yapmaktan adeta birbiriyle yarış içerisine girdiğini, bu çalışmaların bazılarının üniversitenin kaynaklarından destek alarak yayımlandığını gözlemliyorum. Bu yönetmelikle niteliğin öneminin kalmadığını, geri plana itildiğini artık akademide “ne kadar yayın o kadar teşvik” mantığıyla niteliğe değil, sayıya bakıldığı bilinmektedir. Doçent olmak için şu kadar, teşvik almak için bu kadar puana ihtiyaç olunca niteliğin ne önemi var! Zira artık akademide “değerli” olanın değil “önemli” olanın peşinden gidilmektedir. Burada eleştirdiğim nokta, üniversitelerin sosyal bilimler alanındaki projeleri desteklemesi değildir. Bu destekler verilirken konunun özgün olmasına, alana gerçekten katkı sağlayıp sağlamamasına dikkat edilmemesidir. Öneriyi verenlerin de bu konuda bilimsel bir kaygı ve hassasiyet gözetmesi beklenir. Örneğin, “Osmanlı Belgelerinde X” adı altında memleketin bütün il ve ilçelerini X’in yerine yazarak proje diye sunmanın, belge transkripsiyonu yaparak kaynak israfına yol açmanın ne lüzumu var? Milli Mücadele’nin yüzüncü yılı vesilesiyle daha önce yazılmış makaleleri bir araya getirerek editoryal çalışma adı altında yayımlayarak üniversitenin kaynağını heba etmenin bilime ne katkısı olacak?

Bu açıdan bakıldığında Uca’nın çalışmasının ne özgün bir yönü ne de alana katkısı vardır. Mehmet Genç, “Akademi, dört kova suyun yanına boş bir kova koyup dolulardan birer maşrapa aktararak yeni bir kova su elde etmenin bir telif metodu haline geldiği yer” derken ne kadar yerinde ve doğru bir tespitte bulunur. Uca’nın elde etmeye çalıştığı “kova”nın suyu öylesine bulanıktır ki insanın içesi dahi gelmiyor! Bilgisayar terminolojisiyle ifade edecek olursak, yazar, “kes-kopyala-yapıştır” yöntemiyle dört yüz sayfalık bir malumat yığını meydana getirmiştir. Bu malumat yığını Tarih ilminin yöntem ve teknikleri dikkate alınmaksızın birbiriyle çelişecek şekilde metinde kullanılmıştır. Dört yüz sayfalık eserde kullanılan arşiv malzemesi, eserin 321. sayfasında yüz yirmi beşinci dipnotta iki belgeye yapılan atıftan ibarettir! Böyle yaparak önsözde rahatlıkla okuyucuya eserin hazırlanma aşamasında devlet arşivlerinden yararlandığımızı ifade edebilirsiniz. Yazarın kullandığı internet sitelerini burada zikretmeye bile değer bulmuyorum. Uca’nın, konuyla ilgili ana kaynaklara nüfuz etmek, gerçeği aramak, en doğru olanı seçmek gibi kaygılar yerine bir tek kaygısı vardır: Dışardan bakıldığında kitap

görünümünde olan, niteliğinden ziyade niceliği öne çıkan bir metin meydana getirmek! Bu yüzden olsa gerek yazar, ne bulduysa metnin içine adeta boca etmiş! Konuyla ilgili ilgisiz bir sürü konudan bahsedilmiş ve gereksiz bilgiler verilmiştir.

Buna birkaç örnek vermek istiyorum. Eserin 106-111 sayfa aralığında “Mütareke Hükümetleri”nden bahsediliyor. 230-38 sayfa aralığında “Atatürk Dönemi’nde Kurulan Hükümetlerde Görev Yapan Başbakan ve Bakanların İttihat ve Terakkiyle İlişkisi” başlığı altında, bu dönemde hükümette yer alan isimlerin listesi ve bazılarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. İstiklal Marşı ve İttihatçılık (s. 251), Çerkes Ethem İsyanı ve İttihatçılık (s. 256), Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı ve Milli Mücadele’nin Başlaması (s. 139), Atatürk’le Beraber Samsun’a Çıkanlar (s. 142), Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi, Mersinli Cemal Paşa’nın İstanbul’a gitmesi, Erzurum Kongresi, Sivas Toplantısı, Atatürk’ün Celal Bayar’a Verdiği Görev (s. 139-188) gibi burada sıralamayı gereksiz gördüğüm daha bir sürü başlık ve bu başlıklar altında konuyla alakasız bilgi verilmektedir. Neredeyse eserde geçen her isimden sonra konunun özünden uzaklaşarak okuyucuya Türk Parlamento Tarihi’nde yer alan biyografik bilgiler özetlenmektedir. (Bkz. s. 219-230/238-250) Bu tür konuyla ilgisiz ve gereksiz malumat metnin tamamında göze çarpmakta ve okuyucunun zihninde bir süre sonra “ne anlatıyor bu kitap!” düşüncesi uyanmaktadır!

Daha önce Dr. Bahattin Şakir üzerine çalışan yazarda, halen “İttihat ve Terakki”, “İttihatçılık” ve “İttihatçı” kavramlarıyla ilgili oturmuş, vuzuha kavuşmuş bir yaklaşımla karşılaşmadım. Bu konularda yazarın zihninde istifham yok, izdiham var! Yazar, İttihat ve Terakki’nin “deneme” iktidarından söz ediyor! (s. 43) Sina Akşin’in “denetleme iktidarı” tabirini kullandığını biliyordum ama bu “deneme” ifadesini ilk defa duyuyorum. Birkaç sayfa sonra Sait Paşa’nın istifasıyla birlikte İttihat ve Terakki’nin “Deneme İktidarı” veya “Denetleme İktidarı” diye nitelendirilen döneminin son bulunduğunu öğreniyorum (s. 47) Tuhaf olan yazar eserinde “deneme iktidarı” tabirini kullanırken referans olarak Sina Akşin’in bir eserine atıf yapmaktadır.¹ Acaba Sina Akşin, zaman içerisinde farkında olmadığı yeni bir yaklaşım mı ortaya attı, diye düşünerek ilgili eserin belirtilen sayfasına baktım. Hayır, Sina Akşin “denetleme iktidarı”nı kullanıyor, yazar bu ifadeyi bir hata eseri “deneme iktidarı” olarak okumuş olsa gerekir.

Yazar, eserin daha önsözünde okuyucuya Atatürk’ün İttihat ve Terakki ile ilişkileri konusunda şu bilgileri veriyor: “Atatürk, İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olarak girdi. Cemiyetin üyesi idi ama hayatının hiçbir evresinde tam bir İttihatçı gibi davranmadı. İttihatçı olduğunu ya da başka bir ifadeyle geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensubu olduğunu da hiçbir zaman inkâr etmedi. Cemiyetten ne zaman ayrıldığı hakkında da herhangi bir açıklama yapmadı.” (s. 14) Yazarın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Atatürk, İttihat ve Terakki üyesidir ama “tam bir ittihatchi gibi” davranmamıştır. Yine

¹ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Temmuz 1997, C. 1, s. 43.

bu ifadelerden anlıyoruz ki İttihatçı olma vasfı üyelikle kazanılıyor ve cemiyete üye olanlar ayrılabilir. Bunun eserin tamamında böyle olmadığına biraz aşağıda değineceğim.

Yazar, eserinin Giriş kısmında okuyucuya İttihat ve Terakki'nin tarihi hakkında genel bazı bilgiler verdikten sonra Birinci Bölüm'de Atatürk'ün Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İttihatçılarla İlişkilerini ele alıyor. Okuyucu buraya kadar verilen bilgileri okuduğunda Atatürk'ün cemiyetin üyesi olduğunu ve cemiyetle ilişkilerini öğreniyor. Fakat bir sonraki bölümde Atatürk'ün Anadolu'ya görevlendirilmesi meselesi ele alınırken şu cümlelerle karşılaşılıyor: “Atatürk'ün Samsun'a gönderilecek kişi olarak seçilmesinin sebeplerinden biri de İttihatçı olmamasıydı!” (s.135) “Atatürk'ün İttihatçılarla ilişkileri ya da başka bir açıdan bakarsak onun ittihatçı olmaması Samsun'a Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesinin sebepleri arasında önemli bir rol oynadı.”(s.138) Görüldüğü gibi daha eserin önsöz'ünde Atatürk'ün İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olarak girdiğini ve Cemiyet'le ilişkilerini öğrenen okuyucu, bu bilgiler karşısında ister istemez şaşırıyor! Okuyucu bu bilgilerden hareketle, Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan önce “tam” olmasa da bir “İttihatçı”, sonrasında ise “İttihatçı” olmadığını öğreniyor. Yazardan, bu birbiriyle çelişen farklı kaynaklara dayalı bilgilerden sonra araya girip okuyucuyu aydınlatmasını bekliyoruz. Fakat heyhat!

Eserin sonuç kısmında yazar, okuyucuya apayrı bir “İttihatçılık” tanımı yapıyor:

“İttihatçılık öyle bir duyguydu ki içine girdiği her insanın farklı zamanlarda farklı davranışlar sergilemesine sebep oldu. İnsanların karakterlerini de o duygu şekillendirdi. İşte bu yüzden ki İttihatçılar yeri geldi istibdat yönetimini yıkmak için Devletle mücadele ettiler. Yeri geldi Devleti korumak için düşmanlarla mücadele ettiler. Yeri geldi birbirleriyle iktidar mücadelesi ettiler. Yeri geldi birbirlerine yardım ettiler. Ama hep hareketli hep aktif oldular. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üç Cumhurbaşkanı Atatürk, İnönü ve Bayar eski bir İttihatçıydı. Devlet kademelerinde önemli görev ve sorumluluklar üstlenen bildiğimiz son İttihatçı Celal Bayar ölünceye kadar İttihatçıların Devlet içindeki etkisi devam etti. Belki de bilmediğimiz son İttihatçılar daha ölmedi”(s.378)

Bu ifadelerden okuyucu nasıl bir “İttihatçı/ İttihatçılık” anlayışı çıkarabilir? Demek ki “İttihatçı” olmak demek öyle Cemiyet'e üye olmakla ayrılmakla biten bir şey değil, bu bir “duygu”dur! Bu öyle bir duygu ki bu duyguya kapılan insanın aklı başından gider, ne yaptığını bilmez hale gelir. Bakarsın “Devlet”le mücadele eder, bakarsın “Devlet”i korumak için düşmanlarla mücadele eder. Sonra bunların devletle ilişkileri gibi birbirleriyle ilişkileri de tutarlı değil. Bakarsın birbirleriyle mücadele ederler, bakarsın birbirlerine yardım ederler. Ama önemli olan hep hareketli hep aktif olmak değil mi? Davranışlarınızın amacının olmasına, bilinçli ve şuurlu olmasına ne hacet! Mühim olan daima hareketli ve aktif olmak! Ayrıca “Eski İttihatçı” olmanız sizin geldiğiniz devlet makamını “İttihatçılık” etkisinden azade kılmaz, kılamaz! Çünkü bu bir “duygu”, “Eski İttihatçı” da olsa içine girdiği insanı etkisi altına alır. Kim bilir belki de “son İttihatçılar yaşıyor” ve devletimizin farklı kademelerindedirler. Belki de bu sebeple devletimizin, memleketimizin sorunları bir türlü bitmiyor! Ah o “İttihatçı duygu!” yok mu o! O öyle bir “günah keçisi” dir ki bugüne ve düne dair ne kadar çözemediğiniz, anlamlandıramadığınız mesele varsa yükleyin üstüne, salın çöle gitsin!

Yazarın bahsini ettiğim kavramlar konusunda net bir fikri olmadığı için kimlerin “İttihatçı” ya da “eski İttihatçı” sayılacağı bahsinde, Mevlana’nın “ne olursan gel!” anlayışına benzer bir yaklaşımı vardır. Burada bütün isimler üzerinde değil, öne çıkan bazı isimlerin üzerinde durmakla yetineceğim. Yazara göre, Yahya Kemal Beyatlı ve Falih Rıfki “İttihatçı düşüncenin ideolog”ları arasındadır. (s. 265) İttihat ve Terakki’nin “ideolog”larının biri şair Yahya Kemal, diğeri gazeteci Falih Rıfki olunca, İttihatçı diye adlandırılan bu adamlardan normal davranışlar beklemek imkânı kalmıyor zaten! İmparatorluğun yıkılması kadar normal ne olabilir! 1894 doğumlu Falih Rıfki, yazarın yaptığı gibi, İttihat ve Terakki’nin kuruluşunu 1889’dan alacak olursak Cemiyet kurulduğunda henüz varlık aleminde değildir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulduğu tarihte ise on iki yaşındadır. 1884 doğumlu Yahya Kemal’in ise hayatının bir döneminde kısa süreli bir “Jön Türklük” devresinin dışında İttihat ve Terakki’ye “ideolog” olması vaki değildir. Yazar, bu bilgileri referans verdiği kaynaklara havale ederek, topu taca atarak kendisini kurtarabilir mi? Böyle yaptığı takdirde bugünlerde piyasaya hakim olan amatör tarihçi-yazarlardan, “fesli”lerden bir farkı kalır mı? Nerede kaldı akademik tarihçilik?

Yazarın eserinde, Ali Kemal’den (s. 41) den tutun da Rıza Nur’a (s. 232) kadar herkes “Eski İttihatçı” olmaktadır. Lozan’da Türkiye’yi temsil edenlerin hemen hepsi eski İttihatçıdır.² Atatürk’ün başbakanlarının “tamamı”, bakanlarının da “çoğu” eski İttihatçıdır. (s. 230-251) Sıralanan bakanlar arasında yer alan Rıza Nur, Ahmet Ferit (Tek) ve Cami Baykurt³’un Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki’den ayrılıp farklı partiler içerisinde yer almaları dahi onları “Eski İttihatçı” olarak anılmaktan kurtaramamıştır!⁴ Çünkü bu öyle bir “duygu” dur ki içine girdiği insandan ölene kadar ayrılmaz; başka parti kursan da başka partiye girsen de ruhundadır! Her ne kadar Sivas Kongresi’nde yemin edilmiş olsa da Milli Mücadele’nin Batı, Doğu ve Güney Cephesi’nde yer alan isimlerin neredeyse tamamı “Eski İttihatçıdır”!. Çerkes Ethem’den tutun da Kılıç Ali’ye kadar herkes İttihatçıdır. (s. 282-293) Yazarın “İttihatçılık” anlayışından hareket edecek olursam, bence bu isimlerin İttihatçı olduklarının en büyük alameti birincisinin önce Kuva-yı Milliyeci iken sonra isyankar olması, ikincisinin ise önce Nuri Paşa’nın yaver subayı iken sonra mahkeme üyeliğine terfi etmiş olmasıdır. Bütün bunlar, bu insanların “farklı zamanlarda, farklı davranışlar” sergilediklerini göstermektedir! Yazar’ın “İttihat ve Terakki Cemiyetinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri” olarak nitelendirdiği Dr. Reşit Galip de “Eski İttihatçı” belirtileri gösteriyor. Malum ya bu İttihatçılar tuhaf adamlar, bazen birbiriyle iktidar

² Yazar, bu iddiasını Seçil Akgün Karal’ın Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928) isimli eserinin 64. sayfasına dayandırıyor. Ancak, yazarın kaynakçada verdiği eserin aynısına baktığımızda Seçil Akgün Karal’ın böyle bir iddiasının olmadığını görüyoruz.

³ Yazarın, Cami Baykurt’u eserinde önce Abdülkadir Cami (Baykurt) s. 238, sonra ise Cami (Baykut) s. 241. olarak farklı şahsiyetten bahsediyor gibi iki kez vermiş olmasını ise eserin çok güzel tashih edildiğine yoruyoruz. Tashih yapanlar önsözde kendilerine yapılan teşekkürü hak ediyorlar!

⁴ Cami Baykurt, Ahmet Ferit Tek ve Rıza Nur, İttihat ve Terakki’nin muhaliflerindedir. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın içinde yer alan bir isimdir. Ahmet Ferit ve Cami Bey, Milli Meşrutiyet Fırkası’nın kurucularıdır. (Bkz. Tark Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, C.I, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 294,381.

mücadelesi yapar, bazen de birbirine yardım ederler. Dr. Reşit Galip de “Eski İttihatçı” olarak Atatürk’e karşı gelmeye yeltenmiş ama ölümünden sonra Atatürk ailesine ev satın almıştır.⁵

Yazar’ın, Armstrong’tan alıntıladığı “..Atatürk, İttihat ve Terakki’yi yüzeysel ve etkisiz bir örgüt olarak görüyor, eylemden çok teoriye dayandığını düşünüyordu. Cemiyetin liderlerine saygı duymuyordu. Ona göre Enver, aceleci ve savruk bir adamdı. Cavit, Selanik’li bir Yahudi dönmesiydi. Niyazi, vahşi ve dengesiz bir Arnavut, bir tür Garibaldi idi, bir posta memuru olan Talat ise hantal bir ayıydı.” (s.63), “Atatürk, İttihatçıların bütün fikirlerini, hayallerini ve hatta onların hayal dahi edemediklerini uyguladı..” (s.376), “..din ile dünyayı” ayırdı (s.376) “Soykırım Yapmakla Suçlanan İttihatçı Liderlere Atatürk’ün Sahip Çıkması”⁶ tarzındaki ifadelerle dolu eserini içerik olarak eleştiriye tabi tutmayı ve bilgi hatalarını burada sıralamayı dahi gereksiz zaman kaybı olarak görüyorum. Eser, buna benzer, birbiriyle çelişen alıntılarla doludur.

Yazar, bu eserin kapağına kırmızı renkle “İttihat Terakki ve Atatürk” yazmak yerine, “Yakın Tarih Üzerine Sayıklamalar” gibi bir isim yazmış olsaydı muhtemelen böyle bir yazı ortaya çıkmazdı. Eserin müellifi böyle yapmayarak en azından bu satırların yazarının önem verdiği değerleri ambalaj olarak kullanıp insanın en değerli hazinesi olan zamanını beyhude harcamama neden oldu. Bu yazı, “mabedi bezirgânlardan korumaya”, başka insanların vakitlerinin de benimki gibi ziyan olmamasına bir nebze olsun hizmet ederse maksadına ulaşmış olur. Umarım öyle olur...

⁵ Yazar, Dr. Reşit’e ölümünden sonra yapılan yardımı yazmış, Andımız’ın mucidi olduğu konusunda ayrıntılı malumat vermiş fakat Atatürk ile olan ayrılıkları konusunda bilgi vermemiş. (s. 336) Bu bilgi eksikliğine rağmen Dr. Reşit’in “farklı zamanlarda farklı davranışlar” sergilediği gözümüzden kaçmadı.

⁶ Yazar, Sevk ve İskan Kanunu’nun uygulamasından dolayı Mütareke’den sonra İstanbul’da kurulan uyduruk mahkemelerde idam cezasına çarptırılan Şehit Nusret ve Kemal Bey’lerin, Ermeni terörüne kurban giden Talat Paşa, Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve diğer şehitlerin yakınlarına yapılan yardımı anlatmaya çalıştığı eserinde böyle bir başlık kullanmayı tercih etmiş. (s. 321) Hikmet Çiçek’ten mi etkilendi artık bilemiyorum.